

BIDRAG TIL BELYSNING AF FORHOLDET
MELLEM TEOLOGERNE
HENRIK NICOLAI CLAUSEN (1793—1877) OG
PETER ERASMUS MÜLLER (1776—1834)

Af

Skat Arildsen.

Af stor Betydning for Forstaaelsen af den unge Henr. Nic. Clausens Udvikling er særlig Kendskabet til Aarene 1809—18 (altsaa Perioden fra hans Rusaar til hans Tiltrædelse af den toaarige Udenlandsrejse) og dermed bl. a. til hans Forhold til Prof. theol. Pet. Erasm. Müller. Hovedkilden til Belysning af dette Forhold har hidtil udelukkende været de »Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie«, som H. N. Cl. i sin høje Alder for Hovedpartens Vedkommende forfattede i Tiden Jan. 1864—Juni 66, og som han for Slutningens Vedkommende forsynede med Aarsoversigter for Tiden Juni 66—Dec. 74.¹

Efter hans Udsagn i Selvbiografien fristede Teologien i den første Del af det 19. Aarhundrede »stifmoderlige Kaar« ved Københavns Universitet; og i den Henseende dannede Pet. Erasm. Müller ingen Undtagelse.² Denne var, 25 Aar gammel, blevet teologisk Professor (1801) og virkede som saadan næsten en Menneskealder, indtil han 1830 efterfulgte Fr. Münter paa Sjællands Bispestol, men døde allerede fire Aar efter. Som Teolog blev han ikke — som H. N. Cl. siger — »staaende ved Kantianismen og dens Indvirkning paa den teologiske Skole«, men udviklede sig tværtimod fra et af I. Kant stærkt paa-virket Standpunkt til et mere bibelsk og konfessionelt Kristendomssyn.³ Hans Katederforedrag var vel efter Cl.'s Skildring »livløst og tørt«, ja »vistnok temmelig træagtigt«, men udmærkede sig dog formelt set ved »kantiansk Skarphed og Klarhed, og den rolige og følgerigtige Tankeudvikling havde sit Værd og sin dannende Kraft«. Reelt set skulde der imidlertid ikke vækkes aandeligt Liv ved hans Behandling af Tros- og Sædelæren.⁴ I Cl.'s »fuldstændig svævende Skildring« af sin Ungdomsudvikling (J. Oskar Andersen) søger man iøvrigt overhovedet forgæves om nærmere Oplysning vedrørende Müllers Forhold til ham i Ungdomsaarene 1809—18, altsaa i et saare betydningsfuldt Afsnit af hans Livshistorie: han blev jo Student 1809, 16½ Aar gammel, og allerede teologisk Kandidat Sommer 1813, i 1815 vandt han Universitetets Guldmedalje

¹ H. N. Clausen: Optegnelser — — — Kbh. 1877 (cit.: Opt.) Forord.

² ib. 105.

³ ib. 141. — J. Osk. Andersen: Om »Kirkens Giennemgængelse« 1825, Dansk Kirkeliv. Kbh. 1925, 133—134.

⁴ H. N. Cl.: Opt. 23, 52—53.

for sin Besvarelse af et teologisk Prisspørgsmaal og ved Reformationsjubilatet 1817 den filosofiske Doktorgrad.⁵

I Afsnittet om sin store Udenlandsrejse 1818—20 omtaler han imidlertid et Brev fra Müller, der viser, at denne betragtede den unge Cl. som et Professor-
emne, i hvis Universitetsansættelse han aabenbart var interesseret;⁶ og i Skil-
dringen af Aarene 1821—30 fortæller Cl., at han ved sin Ansættelse som Lek-
tor i Teologi (¹/₄ 1821) — Aaret efter (²/₄ 1822) blev han Professor — blev
modtaget med »uskramtet Velvilje« af Müller, hvem han til Gengæld viste »op-
rigtig og taknemmelig Hengivenhed«. ⁷ I denne Forbindelse giver Cl. en interes-
sant Karakteristik af sin gamle Lærer og daværende Kollega. Sammenholdt med
hans tidligere Udtalelser om Müller kan hans Syn paa denne i al Korthed gen-
gives saaledes: han giver Müller som Menneske og som Filolog sin uforbeholdne
Ros, men som Teolog sin afgjorte Dadel; hans Fortjeneste som teologisk Pro-
fessor maa søges i den frugtbare formelle Tankeskoling, som han gav gennem
sine Forelæsninger dels over praktisk Filosofi (Moral) for »Russerne« af alle
Faggrupper til den saakaldte »anden Examen«, examen philologico-philosophi-
cum, dels over Dogmatik og Etik for de teologiske Studerende til »Attestats«. ⁸

Naar man er naaet hertil i Cl.'s »Optegnelser — —«, vil man vistnok være
tilbøjelig og delvis berettiget til at drage to Slutninger: 1) at Müller i reel
teologisk Henseende ikke synes at have haft nogen personlig Betydning for den
unge Cl. (1809—18), og 2) at en nærmere Forbindelse mellem dem maaske
blev indledet under Cl.'s Udenlandsophold (jvfr. det ovennævnte Brev fra
Müller), men ihvertfald først for Alvor kom istand, da Cl. blev M.'s Kollega
(1821). En nærmere Undersøgelse viser imidlertid, at begge Slutninger er
uholdbare.

Den første Slutning modsiges saaledes af Cl. selv, der under et Tilbage-
blik paa sit indre Livs Historie, foretaget henimod Slutningen af hans »Op-
tegnelser — —«, nævner Müller i Forbindelse med J. P. Mynster som
dem, hvem han skylder »en forberedende Indvirkning«, uden hvilken han
finder det uforklarligt, hvad Fr. Schleiermacher kom til at betyde
for ham under Berlineropholdet 1818—19 paa hans store Udenlandsrejse
1818—20, der blev et »Hovedpunkt i hans aandelige Frigørelses og Udvik-
lingshistorie«. ⁹ Altsaa maa Müller dog ogsaa i reel teologisk Henseende have
betydet noget for Cl. personligt i Ungdomsaarene 1809—18. Hvad Cl. her
udtaler, er ligesaa paafaldende ved sit Indhold som ved sin Placering; det er
ikke et Supplement, men et Korrektiv til hans tidligere Udtalelser om Müller
i hans »Optegnelser — —«. ¹⁰

⁵ ib. 52 flg. — I sit latinske Doktorvita nævner H. N. Cl. blot P. E. Müller
sammen med C. I. Frees Hornemann, Børge Thorlacius og Jens
Møller: »quorum in docendo peritia, in suadendo monendoque humanitas
quam præclare studiis meis ad fuerit profueritque, grato animo sentio atque
profiteor«. (Acta solennia in jubileo reformat. (Kbh.) 1817, 38). — I sin
latinske Selvbiografi som Dr. theol. 1826 giver han kun en kort Skildring af
sit Levned i Aarene 1817—26 og nævner overhovedet ikke P. E. Müller. (So-
lemnica academica — — — Havniae 1826, 31 flg.).

⁶ Opt. 97 flg.

⁷ ib. 141, 142.

⁸ ib. 141—142, 23, 52—53.

⁹ ib. 506; 67 flg., 1. — sml. N. M. Plum: Schleiermacher i Danmark.
Kbh. 1934, 21 flg., 56 flg.

¹⁰ I Smlgn. med Cl.'s ovennævnte Skildring af Müller som Forelæser og
Teolog virker det unægtelig ogsaa overraskende, at han »med Høiagtelses og
Hengivenheds bedste Følelser« dedicerer sit Ungdoms Hovedværk, »Catholi-

I samme Retning peger nogle hidtil ukendte Breve (i Privateje), som Cl. skrev til Müller paa sin Udenlandsfærd (1818—20).¹¹ De viser ikke blot, at Cl. betragtede sig som staaende i et vist Discipelforhold til M., men tyder unægtelig ogsaa paa, at han allerede før sin nævnte Udenlandsrejse er traadt i nærmere personlig Forbindelse med ham. I begge Henseender taler disse Breve imod Holdbarheden af de ovenomtalte Slutninger. Værdien af de her fremdragne Breve beror paa de Bidrag de som samtidige Kilder giver dels til Cl.'s Udenlandsrejses Historie i Almindelighed, dels til Belysning af hans Forhold til Müller i Særdeleshed. De supplerer baade Cl.'s Rejsedagbog¹² og hans »Optegnelser — —« og korrigerer tillige disse sidste paa flere vigtige Punkter. De giver Bidrag baade til hans ydre og hans indre Livs Historie. De giver ny Beviser paa, af hvor omtvistelig Kildeværdi den Clausenske Selvbiografi i adskillige Henseender er og stadfæster forsaavidt paa ny Punkter Rigtigheden af de af Prof. Dr. J. Oskar Andersen paa andre Punkter foretagne kildekritiske Undersøgelser af »Optegnelserne — —«. ¹³ Hvad Cl. fortæller om M. i sin Selvbiografi, er da unægtelig nok saa oplysende for Oldingens som for den unge Cl.'s Opfattelse af hans tidligere Lærer og senere mangeaarige Kollega. Og endelig: Brevene stiller med uafviselig Nødvendighed Kravet om en omfattende kritisk Undersøgelse af hele Forholdet mellem Cl. og M. — hidtil er der kun blevet foretaget enkelte, iøvrigt interessante Punktundersøgelser.¹⁴ For den unge Cl.'s Vedkommende drejer Spørgsmaalet sig ikke blot om Faderen, Stiftsprovst H. G. Clausens Indflydelse paa ham,¹⁵ men bl. a. ogsaa og især om Prof. P. E. Müllers Betydning for ham. —

27/3 28/3 35.

BREVE FRA H. N. CLAUSEN TIL P. E. MÜLLER.

1.

Berlin, d. 16de November 1818.

Allerede længe har jeg ønsket at kunne meddele Deres Høiærværdighed Noget om min Reises og mine Studeringers Fremgang; De har hidtil havt saa megen Deel i min theologiske Dannelselse, at jeg ikke kan give den Tanke Rum i min Sjæl, at min videre Uddannelse ikke hos Dem skulde finde Deeltagelse. Med jo inderligere Taknemmelighed jeg kommer Deres Hvhed. ihu som Den af mine Lærere, der meest har virket paa mine religieuse Synspunkter og vakt hos mig Trang og Drift til ved fortsat Eftertanke at bringe

cismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (Kbh. 1825) til P. E. Müller, der sammen med Sjællands Biskop Fr. Münter og Fyns Biskop Fr. Plum hædres som »den evangeliske Protestantismes Støtter i Kirke og Skole«.

¹¹ se nærv. Afh. p. 116 flg.

¹² H. N. Cl.: Af min Reisedagbog 1818. Kbh. 1918 (cit.: Rdb.).

¹³ J. Osk. Andersen: H. N. Clausen og hans Bog om »Cath.'s og Protest.'s Kirkeforfatn., Lære og Ritus«, Teol. Tidsskr. 4. Rk. 7. Bd. Kbh. 1926, 177 flg.

¹⁴ se N. M. Plum: Schleiermacher i Danmark, anf. St. — s. F.: H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper. Kbh. 1908, 8 flg. — J. Osk. Andersen: Om »Kirkens Gienmæle« 1825, 133—134, 145, 151.

¹⁵ J. Osk. Andersen: H. N. Cl. og hans Bog — — 205. —

Klarhed og Eenhed i de Forestillinger, hvorom mit hele Væsen dreier sig, desto kjærere er mig den Tanke, at jeg endnu fremdeles tør betragte Dem som min Lærer og Leder, og at jeg ikke forgjæves vil hos Dem søge den Godhed og den Deeltagelse, jeg hidtil har været saa glad ved at finde. Ogsaa disse Linier ville derfor hos Dem finde en velvillig Modtagelse, og derfor er det mig en Glæde at nedskrive dem; først nu har jeg i den preussiske Kongestad saaledes orienteret mig, og fundet et fast Punkt i dette perpetuum mobile, hvorfra jeg kan overskue det gjærende Liv, at jeg tør dømme om Eet og Andet; og først nu er det ogsaa lykkedes mig, efter et par Uger at have forestilt den evige Vandrer i de uendelige, sandige berlinske Gader, at samle mig selv, og danne mig en roligere Verden omkring mig, hvori jeg efter Behag kan bevæge mig. —

Maaskee er det allerede Deres Høiærværdighed bekjendt, at jeg fra Elben først drog til Göttingen,¹⁶ for der at tilbringe den sidste Deel af Sommeren, som udgjør de berlinske Ferier. Her gjorde jeg det første Bekjendskab med det tyske academiske Liv, og jeg maa tilstaae, at jeg ikke ofte i mit Liv er saa ubehageligt blevet skuffet i mine Forventninger, som ved at betragte Göttingen i Nærheden. Vistnok var Tidspunktet ubeleiligt; det critiske Øieblik var forbi; men allevegne var endnu en Gjæring og en Spænding, som forstemte Tonen; men ogsaa dette fraregnet, fandt jeg selv blandt Professorerne en frapperende Blanding af litterair Hofmod, smaalig Forfængelighed og ceremoniel Hof-Stivhed; mine Bekjendtskaber med Stäudlin,¹⁷ Pott,¹⁸ Eichhorn,¹⁹ Bouterweck,²⁰ Schulze²¹ og Tychsen²² interesserede mig, men tilfredsstillede mig ikke; Planck²³ taledede jeg kun eengang med, da han kort efter min Ankomst gjorde en Reise. Jeg hospiterede hos Theologerne, og tør vel sige, at man ikke let finder et Organ som

¹⁶ Ang. Rejsens første Maaneder se H. N. Cl.: Rdb. 27 flg. — s. F.: Opt. 61. — Ang. Opholdet i Göttingen jvf. Opt. 61 flg. —

¹⁷ jvf. Opt. 64. — Karl Fr. Stäudlin (1761—1826) Prof. theol. ved Göttingens Univ. 1790—1826. —

¹⁸ jvf. Opt. ib. — David Julius Pott (1760—1838) Prof. theol. smst. 1810—38. —

¹⁹ jvf. Opt. ib. — Johann Gottfried Eichhorn (1752—1827), Theolog, Orientalist, Historiker og Litteraturhistoriker, Prof. fil. smst. 1788—1827.

²⁰ jvf. Opt. ib. — Fr. Bouterwe(c)k (1766—1828), Filosof og Litteraturhistoriker, Prof. fil. smst. 1796—1828. —

²¹ jvf. Opt. ib. — Gottlob Ernst Schulze (1761—1833), Filosof, Prof. fil. smst. 1810—33. —

²² Thomas Chr. Tychsen (1758—1834) Prof. theol. smst. 1785—1834.

²³ jvf. Opt. ib. — Gottlieb Jacob Planck (1751—1833) Prof. theol. smst. 1784, Generalsuperintendent for Fyrstendømmet Göttingen 1805. —

Planks, et Pedanterie som Stäudlins og en Tørhed som Potts for-
 enede; naar man hertil føier, at den yngre Plank²⁴ er epileptisk,
 og flere Gange har paa Cathedret faaet sit frygtelige Tilfælde, kan
 man vel paastaae, at det udvortes Foredrag neppe kunde være
 maadeligere. Den theologiske Stemning blev mig ogsaa ubehagelig;
 vel glædede det mig at finde et Universitet frit for den mystiske
 Taage, der svæver over saa mange andre; men ogsaa den utaagede
 Luft kan have mange Mangler; den pleier jo netop at være den
 rette Frost-Luft; og den Stivhed og Kulde, der hersker paa de
 göttingske Cathedre og Prædikestole, overgaaer al Forestilling; i
 denne Tone stemme alle Theologer og Philosopher overeens; der
 er ingen Opposition, ingen Livlighed, ingen Frihed;²⁵ Alt knuges
 ind i visse ubevægelige Former. Alle disse Phænomener gjorde, at
 den Begeistring, hvormed jeg havde betraadt Göttingen som en
 hellig Jordbund, lidt efter lidt bortdunstedes; med Glæde forlod
 jeg den lærde Bye efter 6 Ugers Ophold i de første Dage af Oc-
 tober; og endnu tænker jeg tilbage derpaa som paa en stor For-
 stening, der stemmer til Veemod, naar man tænker paa det Liv,
 som engang rørte sig deri. — Imidlertid er jeg ikke saa utaknem-
 melig, at jeg skulde glemme de Behageligheder, der ved mit göt-
 tingske Ophold bleve mig til Deel; hertil regner jeg, at jeg der
 traf Zeise,²⁶ og med ham levede de 14 første Dage; jeg fulgte
 ham, da han drog til Paris, til Cassel, og fandt her Skjönheder i
 Natur og Kunst, som overgik min Forventning; jeg besøgte ogsaa
 her paa Bibliotheket den ene Grimm,²⁷ som med megen Fore-
 kommenhed viste mig adskillige Stykker af den betydelige Manu-
 script-Samling; han spurgte meget til Deres Høiærværdighed, og
 længtes efter den 2den Deel af Deres Sagabibliothek.²⁸ Ogsaa
 gjorde jeg fra Göttingen en herlig Fodtour igjennem Hartzegnen,
 overnattede paa Brocken, og besøgte Gruberne i Clausthal.²⁹ —
 Over Braunschweig og Magdeburg og Helmstädt, hvor jeg i Af-
 tenskumringen besaae det ophævede Universitet,³⁰ som Calixti

²⁴ Heinrich Ludwig Planck (1785—1831), Søn af førnævnte
 G. J. P., Prof. theol. smst. 1810—31. —

²⁵ Bl. 1 r. —

²⁶ jvf. Opt. 65 flg., 20. — William Christopher Zeise (1789—
 1847), Kemiker. Student 1809, farmaceut. Exam. 1815, senere Magisterkonfe-
 rens, Dr. phil. (kemisk Emne) 1817. Udenlandsrejse 1818—19. Prof. i Kemi
 ved Kbh.'s Univ. 1822—47. —

²⁷ Wilh. Karl Grimm (1786—1859), germansk Filolog, Biblioteks-
 sekr. i Kassel 1814—30. —

²⁸ P. E. Müller: »Sagabibliothek med Anmærkninger og indledende Af-
 handlinger«. I Kbh. 1817 (tysk Overs. Berlin 1816); II Kbh. 1818 (Udv.
 i tysk Overs. Frankf. a/M. 1832); III Kbh. 1820. —

²⁹ jvf. Opt. 65. —

³⁰ Helmstädt Univ. aabnet 1576, ophævet 1809. —

Navn gjorde mig kjær³¹, kom jeg til Berlin;³² herfra gjorde jeg i de første Dage, førend jeg endnu kunde flytte ind i mit Logis, en lille Tour til Potsdam; Byen med sine brede Gader og pragtfulde Palaier mangler intet uden Indbyggere til at udfylde begge Dele; desto rigere er den paa Kunstværker af Meisel og Pensel; Antik-Templet og Malergalleriet i Sans-Souci er fuldt af Mesterværker.

Med en forunderligt blandet Følelse gennemvandrede jeg Værelserne i det lille yndige Sans-Souci; ikke blot som Yndlingsopholdsted for en stor Mand, men og som Middelpunkt for den franske Materialisme var det mig saa interessant; Frederik 2s Værelse med Skriverbord og Skrivertøj og Blækpletter staaer endnu urørt, ligeledes Voltaires Stue med det betydningsfulde Betræk af lutter brogede Papagøier.³³

I Berlin har jeg al Aarsag til at være fornøiet, og jeg er det ogsaa virkeligen; længes jeg end efter det Meget, jeg har forladt, saa er det dog sjældent, at min Længsel faaer Overhaand, og jeg erkjender, hvor det er en lykkelig Lod, at være Herre over sin Tid, som jeg er det; det Eneste, som imellem gjør mig noget mismodig, er den ængstelige Uvished, om jeg ogsaa benytter mit Herredømme som en viis og forstandig Regent; at regjere er jo en Kunst, som er vanskelig at lære. Imidlertid er jeg mig bevidst, at jeg ikke lever Dagene hen i Blinde; mit Maal staaer mig klart for Øie, og Veien dertil er afstukket, saavidt jeg forstaaer at vælge den rigtige. I Göttingen fuldendte jeg mit Studium af Philosophiens Historie, som i et par Aar har beskjeftiget mig;³⁴ jeg har erfaret, at dette er et farligt Studium; Troen paa en evig Sandhed maa være fast, for at ikke Traaden skal briste, naar man tumles igjennem dette uhyre Labyrinth af den menneskelige Kløgt; og, imedens man er Vidne til, hvorledes den ene Bygning opføres efter den anden, for atter at nedstyrttes og give Plads for en tredie, der ikke bedre bestaaer i Kampen, er det visselig ikke let, at bevare sin egen Overbeviisning, uafhængig af sophistiske Grundpiller og skeptiske Angreb. Derfor glæder jeg mig ogsaa ret inderligt, at jeg efter denne Prøve, kan med dobbelt Kjærlighed igjen tye til min Theologie; jeg veed nu, at den ikke kan rokkes ved eensidig Speculation, men at hver Tanke maa hvile paa den religieuse Troe; ogsaa derfor er mig denne Vinter saa kjær; i den kan jeg leve saa ganske for den Videnskab, som jeg maa dyrke, for at føle mig glad i Livet. — Nu har jeg vel følt mig fristet til at tage fat paa eet eller andet specielt Arbeide, som jeg allerede længe har havt Lyst til at forsøge

³¹ Georg Calixtus (egentlig Kallisen) (1586—1656) Prof. theol. ved Helmstädt Univ. 1614—56. —

³² jvf. Opt. 67. —

³³ jvf. Rdb. 84 flg. —

³⁴ jvf. Opt. 54 flg. —

paa; men hvad der hidtil har afholdt mig, afholder mig endnu; jeg bemærker endnu stedsæ saa mange Huller i Rækken af mine theologiske Kundskaber,³⁵ at jeg ikke kan overtale mig til, at gaae videre, førend disse Mangler ere afhjulpne; jeg troer derfor, at handle rigtigst, i at bestemme denne Vinter til at fuldstændiggjøre og befæste mine Kundskaber i det Hele, og at sørge for, at jeg i Tiden ikke skal savne Stof, dersom det vil forundes mig, at virke Mere for min Videnskab. Jeg har begyndt med at studere mig ind i den hebraiske Archæologie og de apocryphiske Bøger, som jeg hidtil kun overfladigt har kjendt, og gaaer derpaa over til Dogmehistorien og Dogmatiken, for der at samle og forbinde og prøve og — forkaste; min Troe paa Gud, der for mig er Troe paa Fornuft og Bibel, skal lede min Prøven. — Jeg vidste heller intet Sted, hvor den hele Stemning saaledes begunstiger det theologiske Studium, som Berlin; jeg vil ikke tale om de mistænkelige Criterier, at Hof og Stormænd ivre for Bibelselskaber, at store Bibler ligge opslagne paa Medicinernes og Juristernes Borde o. s. v.; men neppe er noget Sted Trangen til Næring for den religieuse Sands saa kjendelig som her; dette er vel deels en Følge af de rystende Optrin og den derved vakte Begeistring, som endnu fra de alvorlige Dage ligesom klinger efter i et svagere Eccho, og deels af de kirkelige Forhandlinger om den protestantiske Forening. Herved

³⁵ Bl. 1 v. — Brevskriverens Marginaltilføjelse: »Fra Zeise i Paris har jeg hørt, at Lemming nu formodentligen er i Spanien a); fra Estrup har jeg havt Brev fra Neapel b); han bliver i Rom til Februar; Bredsdorff skal være i Genf.« c)

a) jvf. Opt. 20, 24, 25, 54, 97. — Povel Lemming (1792—1819). Student 1809, cand. theol. 1815, fortsat Studium (Teologi og især semitisk Filologi), Dr. phil. 1817 (semitisk-filologisk Emne); tiltraadte 1817 en videnskabelig Udenlandsrejse, paa hvilken han døde (Okt. 1819) under Opholdet i Madrid. —

b) jvf. Opt. 24. — Hector Fr. Janson Estrup (1794—1846), Historiker. Student 1810, Universitetets Guldmedalje 1814 (historisk Emne), cand. theol. 1815, Dr. phil. 1817 (historisk Emne), Udenlandsrejse 1817—20; efter Hjemkomsten Privatdocent (histor. Forelæsn.) og Lærer ved Borgerdydskolen i København. Lektor ved Sorø Akademi 1822, Direktør smst. 1830—37, Godsejer (Kongsdal) 1835. — — Det af H. N. Cl. ovenomtalte Brev fra Estrup er dat. Neapel 28/8 1818 og sendt til Berlin (nu i H. F. J. Estrups Arkiv, i Privateje). »De to Mænd var i Ungdommen meget intime Venner«. (Venligst meddelt mig af Godsejer, cand. theol. Jacob Estrup).

c) jvf. Opt. 19, 25. — Jacob Hornemann Bredsdorff (1790—1841), »den sidste Polyhistor«. Student 1809, cand. theol. 1814, fortsat Studium (Naturvidenskab), Dr. phil. 1817 (naturvidenskabeligt Emne), s. A. Universitetets Guldmedalje for Besvarelse af en naturvidenskabelig Prisopgave, Udenlandsrejse 1817—19. Adjunkt ved Roskilde Katedralsk. 1819, Assistent ved Det kgl. Naturalmuseum 1822, Lektor ved Universitetet 1823, Lektor ved Sorø Akademi 1828—41. — Hans mangesidige, fortjenstfulde Forfatterkab omfatter natur- og aandsvidenskabelige Discipliner. —

er vakt en Interesse for Kirke og hvad Kirken vedkommer, som maa frappe en Kjøbenhavnner; med den største Deeltagelse taler man om disse Ting som et Nationalanliggende, og hører paa ethvert Ord, som minder derom.³⁶ Den Mand, som fremfor Alle bidrager til at vedligeholde denne Stemning, er Schleiermacher,³⁷ en Mand, som det lønner Umagen at studere. Jeg hører hos ham tvende Forelæsninger over Dogmatiken og Dialektiken, besøger stadigt hans Kirke — han prædiker hver Søndag — og kommer af og til i hans Huus, og har derved allerede lært ham nøiere at kjende; han er lutter Liv og Fyrighed; men han er saaledes Herre over det Liv, der qvælder ud af ham, at han i sine Forelæsninger og Prædikener, som han tilhobe extemporerer, beholder den strengeste Orden i Tankegangen, den største Skarphed og Præcision i hele Behandlingen; hans hele Tænkning er saa dyb og saa bestemt, at han for at docere synes kun at behøve at aabne Munden og lade Tungen bevæge sig. Blandt de Studerende saavel som blandt det mere dannede Publicum er hans Stemme et halvt Orakel, og uden Tvivl er hans Indflydelse høist velgjørende; unægteligt er den religieuse Tone i Berlin tilbøielig til Mysticisme, som den vel egentligen maa være næsten hos enhver Ikke-Theolog; men her staaer Schl. som philosophisk Theolog paa sin Post. Som Prædikant knytter han hvert Thema til Christdommen; men Mellemliddene ere altid klare Begreber, aldrig dunkle Følelser eller ubestemte Længsler; som Docent er han aldeles uafhængig af enhver positiv kirkelig Bestemmelsesgrund; hans Dogmatik er egentligen eine Kritik der Glaubenslehre, og Fornuftens Principer ere ham det Høieste i hver Undersøgelse. — Mere tvetydig er de Wettes³⁸ theologiske Character; med hans frie dogmatiske Synspunkter contrasterer paa en forunderlig Maade det hieroglyphis[k]e Sprog, hvori han indhyller sine Meninger, og den eensidige Følelsetheorie, hvortil han henhører al Behandling af Theologien; jeg har Mistanke om, at denne Character ikke er ham ganske naturlig. Iøvrigt er han fortrolig Ven af Schleiermacher; derimod staaer Marheineck³⁹ i Opposition imod dem Begge; hans Vedhængen ved det gamle System og en Tilbøielighed til det catholske Væsen har nedbrudt hans Credit; hans Stemme har ikke mere Anseelse blandt de Studerende, end hans Værker blandt Bog-

³⁶ jvf. Opt. 72 (71). —

³⁷ jvf. Rdb. 102, 104 flg., 107, 109. — Opt. 67 flg. — Fr. Daniel Ernst Schleiermacher (1768—1834) Prof. theol. ved Berlins Univ. 1810—34. —

³⁸ jvf. Rdb. 107. — Opt. 70, 73 flg., 77. — Wilh. Martin Lebercht de Wette (1780—1849) Prof. theol. smst. 1810—19. —

³⁹ jvf. Rdb. 106 flg. — Opt. 73. — Philipp Konrad Marheinecke (1780—1846) Prof. theol. smst. 1811—46. —

handlerne, som gjerne krympe sig ved at forlægge dem. Hans Dogmatik,⁴⁰ ligesom de Wettes Moral,⁴¹ er under Pressen. — Iblant andre Lærde har jeg gjort Bekjendtskab med B ö c k h,⁴² Buttman n,⁴³ Wilken⁴⁴ og Wolf;⁴⁵ den Sidste staaer som en Ugle blandt de Øvrige, forhadt og drillet af Alle, men frygtet for sine Kløer. —

Jeg anbefaler mig til Deres Høiærværdigheds vedvarende Ven-skab og Yndest; om min vedvarende Taknemmelighed behøver jeg ikke at forsikkre Dem; med mit Brev følge de hjerteligste Øn-sker for Deres Sundhed; dem dele med mig saa Mange, som erkjende, hvad Christendommen har i Dem.

Deres Høiærværdigheds
forbundne og hengivne
H. N. Clausen.⁴⁶

Deres Høiærværdighed
Hr. Professor Dr. P. E. Müller
i
Kjøbenhavn.

2.

Dresden, d. 12. Juni 1819.

Med Glæde og Taknemmelighed modtog jeg strax efter min Ankomst til Dresden Deres Høiærværdigheds godhedsfulde Skri-velse; med Glæde over, hvad De meldte mig om Deres gjenvundne og styrkede Sundhed, med Taknemmelighed for enhver Yttring af venskabelig Deeltagelse i min nærværende og tilkommende Skjebne.

Jeg har i dette Foraar gjort et Skridt længere mod Syden, og ikke ad den lige eller korteste Vei; til Høire og Venstre har jeg krydset, og opsøgt alle de Steder, som ved Det, de ere, eller Det, de have været, tildroge sig fortrinligt min Interesse. Sex Uger til-

⁴⁰ 5: Grundlehren der christlichen Dogmatik 1. Udg. Berlin 1819. —

⁴¹ 5: Christliche Sittenlehre 1.—4. Del, Berlin 1819—21. —

⁴² jvf. Opt. 73. — August B ö c k h (1785—1867) Prof. fil. (Eloquens og klass. Litt.) smst. 1810—67. —

⁴³ jvf. Opt. 73, 77. — Philipp Karl Buttman n (1764—1829), Filolog, Bibliotekssekr. ved Det kgl. Bibliotek i Berlin 1796—1829, en Tid fore-løbig Leder af det filolog. Seminar. (klass. Filologi) ved Berlins Univ. —

⁴⁴ jvf. Rdb. 106. — Fr. Wilken (1777—1840) Prof. fil. (Historie og orientalsk Filologi) ved Berlins Univ. 1816—40 og Overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek smst. —

⁴⁵ jvf. Opt. 74. — Fr. Aug. Wolf (1759—1824), klassisk Filolog og Arkæolog, Prof. fil. ved Berlins Univ. 1810—24. —

⁴⁶ Bl. 2 r. —

bragte jeg saaledes, rige paa Afvexlinger og paa Nydelse og Næring for Aand og Hjerter, i Halle, Jena, Leipzig, Wittenberg; det ubeskriveligt herlige Wartburg var det sidste af de mindere Stæder, min Vei førte mig til; fra dette Punkt drog jeg til Fods igjennem Thüringerwald, indtil jeg naaede Elben og Dresden.⁴⁷

Blandt de mange theologiske Bekjendtskaber, denne Reise gennem Tydsklands videnskabeligste Egne har aabnet mig, var Gesenius⁴⁸ og Wegscheider⁴⁹ i Halle, og Gabler⁵⁰ og Baumgarten-Crusius⁵¹ mig de interessanteste, skjøndt i forskjellig, tildeels i meget forskjellig Henseende. —⁵² Som Dresden og Berlin ere med Hensyn til den politiske og borgerlige Stemning at ansee som Antipoder, saaledes viser den høiere Aands-Virksomhed sig i begge Stæder i Beskaffenhed og Retning heel forskjellig. Videnskabelighed i sin Heelhed og Omfang har ikke noget Hjem i Dresden, og heller ikke kan jeg forestille mig, at den sachsiske Aand, saa smaalig, saa bøielig og indskrænket som den viser sig her, kan udrette store Ting i Minervas Tempel; et Universitet vilde her altid blive en Uting; ikke blot det uæsthetiske Burschvæsen, men det hele alvorlige Studereliv vilde staae i den fuldkomneste Modsigelse med den herskende Interesse, der udelukkende er henvendt til det Skjønne og dets mangfoldige Udtryk og Former.⁵³ —

Heraf er det atter en Følge, at man her maa føre tildeels et andet Liv og drive andre Sysler end andensteds, hvis man ikke vil sætte sig i Opposition imod alle ydre Omgivelser. Hvo der vilde leve i Dresden for at studere indenfor de fire Vægge, vilde neppe komme stort videre, end Den, der besøgte Berlin for at studere Naturens Skjønhed: Natur og Kunst forene sig her, for at indskrænke Bogregimentets Herredømme, og for Studeringerne er her ikke sørget, som for Kunstnydelsen; vel er Bibliotheket her med Hensyn til Fuldstændighed og Orden saavel som til Locale det fortrinligste, jeg har fundet, siden jeg forlod det Göttingske; og en human, høflig og forekommende Bibliothekar, der som bekjendt er en avis rarissima, er her og at finde; men det hele Bogvæsen betragtes her dog som Bisag, og, saaofte som der gives Leilighed,

⁴⁷ jvf. Opt. 78. —

⁴⁸ Wilh. Gesenius (1786—1842), Prof. theol. ved Halles Univ. 1810—42. —

⁴⁹ Julius Aug. Ludw. Wegscheider (1771—1849), Prof. theol. smst. 1810—49.

⁵⁰ Johann Philipp Gabler (1753—1826), Prof. theol. ved Jenas Univ. 1804—26. —

⁵¹ Ludw. Fr. Otto Baumgarten-Crusius (1788—1843), Prof. theol. smst. 1812—43. —

⁵² Ang. Opholdet i Dresden jvf. Opt. 78 flg. —

⁵³ Bl. 1 r. —

proclameres der Ferier, og Bibliotheket lukkes, imedens Kunstsamlingerne uafbrudt staae aabne. Imidlertid kan jeg ikke nægte, at det gjør mig ret godt, efter at have tilbragt Vinteren mellem Bøger fra Morgen til Aften, og efter derpaa at have tumlet mig om fra det ene Universitet til det andet mellem Lærdoms Apparater, Lærdoms Lærere og Dyrkere, at see mig ligesom ved et Trylleslag flyttet ud ikke af Theologiens, men af Theologernes Sphære, og sat ind i en Verden, hvor i Stedet for Supranaturalismens og Rationalismens Navne blidere Toner møde Øie og Øre overalt. Min Hensigt med mit Dresdenske Ophold var altid at forberede Reisen til Italien; imedens jeg derfor anvender nogle Timer hjemme og paa Bibliotheket paa mine egentlige Studier, besøger jeg tillige flittigt de herlige Gallerier og Museer, for ved Beskuelse og Læsning at blive forud lidt fortrolig med den Italienske Aand, som jeg ogsaa her har begyndt at dyrke Sproget. — Det har interesseret mig, her for første Gang at see den catholske Gudstjeneste. Dens hele Pomp, den aandfortærende Mechanisme i alle Ceremonier overgaaer al Forestilling, jeg derom havde gjort mig, og ikke mindre paafaldende er mig den Mangel paa Andægtighed, som røber sig hos de knælende og bedende Catholiker; Hovedgjenstanden for deres Opmærksomhed synes at være den Menneskevrimmel, som omgiver dem paa alle Sider; den galante Verden har nemlig udvalgt sig Kirkens Sidegange til Promenade Søndag Formiddag; her⁵⁴ er Lye for Regn, Skygge for Solen, diverterende Musik, ud-søgt Selskab og aldeles ugeneert Conversation. Til den begeistrede Andagt, den Hensynken i fromme Følelser, hvorom saa Mange vide at fortælle, har jeg intet Spor kunnet opdage; men vel har jeg seet Øinene løbe nysgjerrige omkring i Kirken ved enhver Bevægelse, enhver Lyd, medens man ramser Bønner og slaauer sig med Hænderne for Brystet; heller ikke seer jeg, hvorledes en saadan sværmerisk Andagt skulde blive mulig, hvor Alt er gjort for at adsprede Sindet og udrive det af de Følelser, som det, overladt til egne Betragtninger, muligen kunde fremkalde; Musiken er en fuldkommen Opera-Musik i den nyeste Smag, larmende og overdøvende; og naar Castratens gjennemborende Stemme toner høit over Instrumenternes Chor, glemmes Rosenkrands og Messe, og Enhver søger kun den Andens Øie, for at meddele sin Beundring ved Geberder og Smil. — For nogle Dage siden bivaanede jeg Frohnleichnamfesten⁵⁵) i den catholske Kirke; hele Hoffet fulgte, indhyllet i verdslig Glimmer og i aandelig Devotion, som syntes at stride om Herredømmet, Monstrantsen, Hver med sin Fakkell og sin Bønnebog i Haanden, og saaledes drog Processionen med spansk

⁵⁴ Bl. 1 v. —

⁵⁵ ☩: Kristi Legemsfest. —

Gravitet om til de fem Hovedaltre, hvor Alt nedknælede, medens den samme Messe blev gjentaget fem Gange. —

Af lærde Bekjendtskaber har jeg her intet gjort, uden Böttigers,⁵⁶ som og er mig den vigtigste Mand; Ammon⁵⁷ har jeg ikke søgt, og vil ikke heller søge ham; derimod har jeg hørt ham et par Gange, men er derved bleven saa enig med mig selv i min Dom om ham, at jeg ikke hører ham oftere; med al den Umage, jeg har gjort mig for at glemme den forudfattede Mening, jeg har medbragt om ham, kan jeg dog ikke, blot efter hans Adfærd i Kirken, betragte ham anderledes end som en kunstfærdig Acteur, der har Sprog og Miner i sin Magt, men ikke har Evne til at tvinge Hjertet til at være tilstede; jeg veed ikke, om denne Mangel er Andre saa følelig som mig; men jeg skulde næsten slutte det deraf, at jeg har truffet hans Kirke, selv i Pintsedagene, kun halvfuld, medens der i de andre har været Trængsel. — Han tillaver nu eine bittere Arzney für die Vernunft unserer Zeit, jeg formoder med Hensyn til Harmses sidste Skrift;⁵⁸ han mærker vel nu, at han saalænge h[ar holdt] een Cours, at det er Tid efter hans Laverings-System at gjøre et Slag til den anden Side igjen.

Hvad mig selv angaaer og det Vink, D. Høiærv. har givet mig i Anledning af Vacancen ved Academiet,⁵⁹ [er] det mig lettere at takke Dem for den venskabelige Godhed og den hædrende Tillid,

⁵⁶ jvf. Opt. 81. — Karl Aug. Böttiger (1760—1835), Arkæolog, Skolemand, Journalist, Overopsynshavende ved Dresdens Antikmuseum. —

⁵⁷ Christoph Fr. v. Ammon (1766—1850) Overhofpræst i Dresden 1813—49. —

⁵⁸ Den udprægede kirkelige Lutheraner, Claus Harms (1778—1855) og højt skattede Præst ved Sct. Nicolaikirke i Kiel (1816—49) udgav i Anledning af Reformationsjubilæet 1817 sit polemiske Lejlighedsskrift, »Das sind die 95 Theses oder Streitsätze Dr. Luthers theuren Andenkens. Zum besondern Abdrucke besorgt und mit anderen 95 Sätzen als mit einer Uebersetzung aus 1517 in 1817 begleitet« (Kiel 1817). Skriftet fremkaldte en opsigtvækkende, livlig, fleraarig Polemik — der affødte ca. 200 Brochürer pro et contra — en Polemik, hvori ogsaa Cl. Harms flere Gange tog Del. Skønt han i sit Skrift bl. m. a. angreb Rationalismen, tog C. F. v. Ammon ham dog, trods sit eget rationalistiske Stade, varmt i Forsvar i sin Afhandling (dat. 17. Novbr. 1817), »Bittere Arzney gegen die Glaubenschwäche der Zeit —« (tr. i Ammons Magazin für christliche Prediger II 303 flg. Hann.-Lpz. 1818, ogsaa særskilt optrykt, 4. Opl. 1818). — H. N. Clausen sigter vistnok i ovennævnte Passus til Cl. Harms's »Dass es mit der Vernunftreligion Nichts ist —« (Kiel 1819), et af dennes senere Indlæg i Polemiken, hvilket fremkaldte Ammons »An Harms, über die Abspannung und Ueberspannung der Vernunft in der Religion« (Hann. 1819). —

⁵⁹ Peder Krog Meyer (1780—1819) virkede som teol. Prof. ved Kbh.'s Univ. 1806—08 og 1816—19; i de mellemliggende Aar var han Opdrager og Lærer paa Als for Augustenborger-Hertugens to Sønner. Som kgl. Naadesbevisning mod Hertugen blev P. K. M. udnævnt 23. April 1819 til Biskop over det nyoprettede Als-Ærø Stift, men han døde allerede 24. Juni s. A. i Kbh. uden at have tiltraadt Embedet. — Jvf. Opt. 51 (97). —

De ved denne Leilighed har yttret for mig, end [det er] at give noget egentligt Svar. Vistnok er den Udsigt, der synes at kunne aabne sig for mig, af den Art, at den i høi Grad maa interessere mig; men jeg indseer tillige, at saamange, tildeels uforudseelige Omstændigheder her ville kunne indtræde enten i Conjunction eller i Opposition med det enkelte Tegn, der for Øieblikket viser sig, at jeg fremfor Alt troer at burde vogte mig for at binde min Tanke om Fremtiden til en bestemt udvortes Virkekreds. Heller ikke vilde denne Tanke, selv om den grændsede til Vished, have nogen Indflydelse paa at forandre min litteraire Virksomhed for Tiden; den er grundet i min Natur, som er mig Nødvendighed, og i Beslutningen om min tilkommende Virkemaade, som ikke vil blive betinget ved det Sted, hvorpaa jeg bliver sat. I denne Bevidsthed og med denne Stræben overlader jeg det Øvrige til Tid og Omstændigheder, og skjønner derpaa som en Lykke, at jeg rolig, uden overveiende Ønsker for den ene eller den anden Virkekreds, kan gaae Fremtiden imøde.⁶⁰

Prinds Christian, som i disse Dage har opholdt sig her med sin Gemalinde, har jeg saaledes havt Leilighed til, anden Gang i Tydskland at gjøre min Opvartning;⁶¹ han er nu reist til Carlsbad med Prindsessen, men vender selv tilbage til Dresden, for at blive her nogle Dage endnu; Begge have her indtaget Alle ved deres Interesse for Kunstens Værker; Böttiger er blevet cureert fra sin Gigt, ved at føre Prindsessen om i Antiksamlingen, og har i sin Begeistring skrevet hende et Digt, hvori han ønsker, at Thorvaldsen vil af hende danne den 4de idealske Herculanerinde til de tre, som hun selv havde beundret i Museet.⁶² Holm,⁶³ Moldenhawer⁶⁴ og Thiele⁶⁵ have paa deres Vandring opholdt sig her i 3 Dage; med dem har jeg besøgt de Freybergske, 800 Alen dybe, Gruber.

For Deres vedvarende Sundhed og Lykke mine hjerteligste Øn-

⁶⁰ Ang. H. N. Cl.'s Planer m. H. t. Livsgerning jvf. Opt. 54, 97. —

⁶¹ jvf. ib. 81, 66. — Prinseparret Christian Frederik og Caroline Amalie, det senere Kongepar, foretog en længere Udenlandsrejse 1818—22.

⁶² jvf. Opt. 81.

⁶³ jvf. ib. 80. — Hans Jørgen Holm (1792—1832), Student 1809, Kopist i General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet 1811, cand. jur. 1812, Auditor i Armeen 1814, Assessor i Kbh.'s Politiret (ctr. Opt. ib.: Overretten) 1820.

⁶⁴ jvf. ib. — Carl Edw. Moldenhawer (1795—1878), Student 1812, sen. Insp. ved Det kgl. Biblioteks Læsesal.

⁶⁵ jvf. ib. — J. M. Thiele: Af mit Livs Aarbøger, udg. ved C. Dumreicher, I Kbh. 1917, 108 flg. — Just Matthias Thiele (1795—1874), Student 1816, »2. Examen« 1818, Volontør ved Det kgl. Bibliotek 1817—20.

sker! Mig selv, med min uforanderlige Hengivenhed og Taknemmelighed, anbefaler jeg til Deres Godhed og Velvillie.

Deres Høiærværdigheds
ærbødigst forbundne
*H. N. Clausen.*⁶⁶

Høiædle Høiærværdige
Hr. Professor Dr. P. E. Müller.
Kjøbenhavn.

3.

Rom, d. 22. Juni 1820.

Deres Høiærværdighed modtager her det sidste Brev, jeg er saa lykkelig at kunne skrive i det herlige Rom.⁶⁷ Saavidt er det nu kommet ogsaa med mig, og fuld af veemodige Følelser seer jeg Timen imøde, der skal føre mig bort fra Tiberens Bred; den Afsked hører ikke til de letteste i Livet, at skulle døe for en Verden, hvor Livet yder Øie, Aand og Hjerte al den Næring og Nydelse, et Menneske formaaer at modtage. Inden fjorten Dage er jeg Florents nærmere end Rom; men der saalidt som paa noget andet Sted vil jeg finde Erstatning for, hvad jeg her forlader; næsten kunde jeg ønske mig Vinger, for uden Mellempunkter at kunne ombytte Rom med Kjøbenhavn; kommer man først til at betragte en Reise som Hjemreise, er det for det Meste ude med Reisens Glæder.⁶⁸

Mine Arbeider i Vaticanet har jeg fuldendt, og jeg har derfor i de sidste Uger kunnet føre et Stueliv, som er det eneste, der passer med den italienske Sommer; paa Steengulv og indenfor tilukkede Vindueskodder lader der sig holde en meget tempereret Varme. Ved Archivet har jeg mødt endeel Vanskeligheder, dog meest med Hensyn til Tidens Knaphed, da Archivaren lader hvert Document afskrive ved sin Famulus; jeg har forgjeves gjort mig

⁶⁶ Bl. 2 r.

⁶⁷ Ang. H. N. Cl.'s Ophold i Rom jvf. Opt. 87 flg.

⁶⁸ Om »det herlige Rom« blev H. N. Cl. senere daglig mindet af det store kolorerede Prospekt af Verdensstaden, som han medbragte fra sin store Udenlandsrejse; det havde Plads i Kvistetagen — hvor han havde Bibliotek og Studereværelse — i Professorboligen Nørregade 10, hvilken han boede fra 1841 og til sin Død 1877 (nu Bopæl for Prof. zool., Dr. Ad. S. Jensen). Det nu stærkt falmede Prospekt blev for et Par Aar siden skænket af Forlagsbogh. Johan Frimodt, H. N. Cl.'s Dattersøn, til Universitetet, der lod det ophænge i Kommunitetsbygningen. (jvf. H. N. Cl.: Opt. 255. — Privat Meddelelse fra Johan Frimodt). Iøvrigt gensaa H. N. Cl., ledsaget af sin Familie, Rom i 1845—46 og 1867. (Opt. 90 flg., 300 flg., 516 flg.).

Umage for at faae Tilladelse til, under hans egne Øine at lade min Haand arbeide med; hvad jeg allerede har erholdt, er ubetydeligt; men han har lovet, efterhaanden at fortsætte Copieringen, og overlevere Documenterne i Secr. Adlers Hænder,⁶⁹ og jeg har al Grund til at forlade mig paa hans Løfte, især siden jeg har faaet Prindsen⁷⁰ ind med i Sagen: hvilket paa Monsignorens Iver har havt en mærkelig Indflydelse.

I disse Dage har Statsraad Niebuhr⁷¹ udgivet: *M. Tullii Ciceronis orationum pro M. Fontejo et pro C. Rabirio fragmenta, T. Livii XCI fragmentum plenius et emendatius, L. Senecæ Fragmenta ex membranis Bibliothecæ Vaticanæ edita*.⁷² Skriftet bliver ogsaa at faae i Berlin. Fragmenterne — som alle ere fundne i en codex rescriptus — ere skrevne i Uncialer, for en Deel i de samme, som findes paa Murene i Pompeji, uden at dog derfor deres Alder lader sig nærmere bestemme, da flere Monumenter, blandt andre en Vulgata i et romersk Kloster fra det 10. eller 11. Aarh., fremvise samme Characterer; iøvrigt er det Fundne saa fragmentarisk, at det vel neppe for Øieblikket⁷³ kan have mere end eensidig Interesse. Ogsaa Diplomateren spiller i dette Skrift sin practiske Rolle i at opløse Spændingen mellem ham og Mai, som har sin Oprindelse fra den Niebuhrske Kritik over den Maiske Fronto, og som nu gjorde Statsraaden Bibliotheket utilgjængeligt.⁷⁴ Slige litteraire Feider ere her naturligviis sjeldne, fordi det er sjeldent, at Nogen kaster et Tvistens Æble ind blandt Mængden; kun Archæologerne skaane hverandres Ære saa lidt indbyrdes, som de skaane de gamle Ruiners Navn og Rygte; det saakaldte Fredens

⁶⁹ Johan Gunder Adler (1784—1852), Privatsekretær hos Prins Christian Frederik siden 1814 og ledsagede som saadan Prinseparret paa Udenlandsrejsen 1818—22; senere Kabinetssekretær hos Kong Christian 8.

⁷⁰ ∫: Prins Christian Frederik. — jvf. Opt. 94.

⁷¹ Barthold Georg Niebuhr (1776—1831), den berømte Grundlægger af den kritiske Metode i den nyere Historieskrivning, var preussisk Gesandt i Rom 1816—23.

⁷² Ang. nævnte Udgiverarbejde (tr. i Rom 1820) jvf. Frz. Eysenhardt: *B. G. Niebuhr. Gotha 1886, 218.* — Conr. Bursian: *Gesch. d. classisch. Philologie in Deutschl. Münch. u. Lpz. 1883, I 650.*

⁷³ Bl. 1 r.

⁷⁴ Kardinal Angelo Mai (1782—1854), siden 1819 Bibliotekar ved Vatikan-Biblioteket, havde som Bibliotekar ved Ambrosius-Biblioteket i Milano her opdaget og udgivet Fragmenterne af *M. Cornelius Fronto's Brevsamling* (»Oeuvres inédites de Cornelius Fronton — — —«. Milan 1815). Den berømte Retor Fronto, der bl. a. var Prinselærer for den senere Kejser Marc Aurel, var Konsul 143 og døde vistnok før 169. Sammen med sine Venner, Filologerne Phil. K. Buttmann og Ludw. Fr. Heindorf udgav Niebuhr Brevsamlingen i forbedret Skikkelse, med Kritik af Mai (»*M. Cornelii Frontonis reliquiae* ...« Berol. 1816). (Martin Schanz: *Gesch. d. römisch. Litteratur* 3. Th. 2. Aufl. Münch. 1905, 90 flg. — C. Bursian ib.).

Tempel paa Forum, som længe, skjøndt vel med Uret, har baaret dette Navn, har en Critiker taget sig paa at omdøbe til Constantins Basilica, men er for denne Actus bleven tiltalt af en Collega i den Tone, som heller ikke er vore Critici fremmed.⁷⁵ — Mange litteraire Savn har man ellers, naar man vil røre sig udenfor den romersk-italienske Sphære; om Boghandel har man intet Begreb her, men desto mere om Censur; af Bibliotheker har Dominicanerklosteret Maria sopra Minerva (en Kirke paa Grundvolden af et Minervatempel) og et Augustinerkloster de betydeligste; men begge have et strengt catholsk og klosterligt Tilsnit. De tvende romerske Universiteter Sapienza og collegium Romanum kjendes kun af de store Bygninger, der gjemme Viisdommen; Rom er selv det ægte alma universitas, og alle specielle Instituter synke for det ned i den laveste Classe. Noget Videnskabs-Academie gives her ikke, men derimod to videnskabelige Selskaber: det Tiberinske og det Arcadiske; det sidste skylder Dronning Christine⁷⁶ sin Tilværelse, og det er derfor intet Under, om det engang har havt meget Eiendommeligt, svarende til det idylliske Navn; nu er kun Det tilbage, at Enhver, som optages til Medlem, faaer som Saadan et Hyrde- eller Hyrdinde-Navn. Begge Selskaber indskrænke sig meest til de skønne Videnskaber, fordi enhver Italiener uden Hovedbrud kan skrive Vers; i dem begge har jeg bivaanet et Møde i Anledning af Prinds Christians Optagelse, og har der erfaret, hvorledes den Gottschedske Muse⁷⁷ tager sig ud i italiensk Dragt. Endnu er der ogsaa et Slags theologisk Selskab i Virksomhed, som i diarium Romanum bekendtgjør sine populair-videnskabelige Forhandlinger: i Almindelighed gaee de ud paa at forsvare og ophøie den catholske Kirkes Theologie, med Sidehug til den kjetterske, og Resultatet er altid det samme, at den cath. Kirke altid har begunstiget, fremmet og befordret de theologiske Studier, salva auctoritate ecclesiae, medens den saakaldte protestantiske Kirke arbejder mod Bibelen og mod Troen. — Skade er det, at den protestantiske Gudsdyrkelse ikke er her, hvad den kunde og skulde være; den maatte i Rom kunne faae en ganske egen, betydnings-

⁷⁵ 1819 omdøbte den italienske Arkæolog Antonio Nibby (1792—1839) Templum Pacis til Basilica Constantini; trods heftig Protest fra hans Landsmand og Fagfælle, Carlo Fea (1753—1834) har det sidstnævnte Navn holdt sig til den Dag idag. (H. Jordan: Topographie der Stadt Rom im Alterthum I 3. Berlin 1907, 14. — Brev 27/2 1935 fra Bibliotekar, Dr. phil. H. Ræder til Udgiveren).

⁷⁶ Dronning Kristina (1626—89), regerende svensk Dronning 1632 (44)—54, officiel Overgang til Katolicismen 1655; s. A. rejste hun til Rom, hvor hun — bortset fra nogle Rejser til Frankrig og Sverige — boede sin sidste Levetid.

⁷⁷ Johann Christoph Gottsched (1700—66), Filosof, Æstetiker og Digter, en af Skaberne af den tyske Oplysningslitteratur.

fuld Interesse;⁷⁸ men Præsten er en ung Mand, som ikke udfylder sin Plads;⁷⁹ Embedet burde være saaledes, at det kunde tildeles den fortjente Mand, som havde Villie og Evne til at leve for⁸⁰ Videnskaberne; og saaledes kunde det blive, naar alle protestantiske Regjeringer, hvis Undersaatter nyde Godt af den erholdte Frihed, ydede deres Skjerv i det fælleds Anliggende. Antallet af de mange apostatiske Kunstnere var vel heller ikke blevet saa stort, som det er, dersom der havde været for de Landflygtige et kirkeligt Forenings-Punkt; at netop de talentfuldeste unge Mænd, hvem Kunsten er mere end Mechanik, have meest føelt dette Savn, og søgt at afhjælpe det ved Overgang til Catholicismen, er let at forklare; men desto større er og Tabet. — — En ret interessant Samling — uagtet alle de Tab, den i Republikens Tid har lidt — er det saakaldte museum christianum, som har sit Locale i Vatican-Bibliotheket; det bestaaer af christelige Oldsager, fundne i og omkring Rom, og samlede under B e n e d i c t d. 14.⁸¹: Basreliefs, portatile Altere af kunstigt Arbeide, Lamper af mangfoldige Former med Christi Monogram, Ringe, Christus- og Helgenbilleder i Glas, og nogle Marterredskaber, Hager og Tænger fra S. Sebastians Catacomber. —

Til det herlige Albanerbjerg, der ligger isoleret fra Apennin-Kjæden som en Acropolis paa den store Campagne, har jeg gjort adskillige Udflugter; det er ligesaa skjønt som interessant; Romervuggen paa Tomten af Alba Longa, Hannibals Leirplads, Tusculums Ruiner, Albanersøen med Camills Emissarium, Fundamentet af Jupiter Latinus. Templet paa Bjergets øverste Høide og Levningerne af den gamle via triumphalis ere Minder, som aldrig tabe sig; Klosteret, som staaer paa Jupitertemplets Grundstene, er det stolteste Punkt i Roms Omegn; kun Havet og Apenninerne begrændse Udsigten; hele Romeregnet ligger udfoldet under Fødderne, som paa et Landkort, gennemkrydset af den bugtede Tiber, fra Albanersøen til Vejis Ruiner, fra Ostia til Tivoli. —

Prinds Christian med sit Hof er nu i Castelamare en Miil fra Neapel, hvor Kongen⁸² har overladt ham sit Lystslot til Beboelse; mod Efteraaret er en Tour til Sicilien paatænkt. Afstøb[ningerne]

⁷⁸ Takket være B. G. Niebuhrs Initiativ stiftedes der i Rom en protestantisk Menighed: Søndag d. 27/6 1819 holdtes den første tysk-evangeliske Gudstjeneste i det preussiske Gesandtskabspalæ, Palazzo Savelli (det gamle Marcellusteatret), hvor der i 4 Aar fortsat afholdtes ugentlige Gudstjenester. (Johs. Classen: B. G. Niebuhr. Gotha 1876, 89 flg.).

⁷⁹ Heinr. Edu. Schmieder (1794—1893), den første evangeliske Gesandtskabspræst i Rom 1819—23, senere mangeaarig Direktør for Præsteseminariet i Wittenberg. (Allg. Deutsche Biographie 54, 115 flg.).

⁸⁰ Bl. 1 v.

⁸¹ Pave 1740—58.

⁸² c: Ferdinand 1. af Neapel 1815—25.

af Thorvaldsens samtlige Arbejder og af nogle udvalgte Antiquer fra det Neapolitanske Museum s[endes] ved Prindsens Omsorg til Kjøbenhavn. Fra Prof. Brøndsted⁸³ fik jeg for et par Dage siden tvende, noget forældede, Breve fra Proff. Thorlacius⁸⁴ og J. Møller⁸⁵ tilbagesendte fra Messina; han var dertil nyligt ankommet fra Malta, og agtede endnu at blive et par Maaneder borte. — Uventet fik vi Besøg af Mølbach;⁸⁶ men næsten kunde man af det mærke, at han kom fra Paris; efter 14 Dage fulgte vi ham ud paa samme Vei, der havde ført ham hid.

Jeg tilføier mine bedste Ønsker for Deres Høiærværdighed og Deres hele Huus, og anbefaler mig fremdeles i den venskabelige Godhed og Deeltagelse, hvorpaa jeg har modtaget saamange Beviser.

Med lige Høiagtelse og Taknemmelighed
Deres Høiærværdigheds
ærbødigste og hengivneste
*H. N. Clausen.*⁸⁷

Høiærværdige
Hr. Professor Dr. P. E. Müller,
Kjøbenhavn.

⁸³ Den klassiske Filolog og Arkæolog Peter Oluf Brøndsted (1780—1842) var siden 1818 kgl. Hofagent ved den pavelige Regering. — Jvf. Opt. 88 flg.

⁸⁴ Børge Riisbrigh Thorlacius (1775—1829), der siden 1802 var Prof. i klassisk Filologi ved Kbh.'s Univ., blev — under Prof. theol. P. Krog Meyers Virksomhed som Prinselærer paa Augustenborg (se nærv. Afh. p. 125 Note 59) — beskikket til i hans Sted at forelæse over bibelsk Exegese og deltage i teologisk Embedsexamen. — jvf. Opt. 53.

⁸⁵ Jens Møller (1779—1833), Kirkehistoriker, Prof. theol. smst. 1808—33. — Jvf. Opt. ib.

⁸⁶ Chr. Mølbach (1783—1857), Historiker og Sproglærd, da 2. Sekr. ved Det kgl. Bibliotek.

⁸⁷ Bl. 2 r.